

Misdaadbestrijding en strafrecht in de Duitse Democratische Republiek

Ik was lange jaren hoogleraar strafrecht aan de Berlijnse Humboldtuniversiteit en beschouw mezelf gemachtigd me deskundig uit te spreken over vragen betreffende de criminaliteitsbestrijding in de Duitse Democratische Republiek (DDR). Ik beperk me om verschillenden redenen tot de zogenaamde algemene, de “normale” misdaad. Het politieke strafrecht is enkel te behandelen als er voldoende rekening wordt gehouden met de anticampagnes van de West-Duitse staat tegen de achtergrond van de Koude Oorlog.

Dat criminaliteit – zonder nader in te gaan op bepaalde theorieën over de oorzaken van de criminaliteit – verband houdt met de heersende maatschappelijke toestanden en de sociale verhoudingen wordt vandaag – hoewel met nuances – algemeen erkend.

De ontwikkeling in de twee Duitse staten moet door ons criminologen gezien worden als een soort groots opgezette “laboratoriumproef”, waarbij hoe dan ook rekening moet gehouden worden met de bijzondere maatschappelijke voorwaarden van de criminaliteit. De naoorlogse criminaliteit was in heel Duitsland, in aard en omvang, verregaand identiek en zeer hoog. Tot 1952 werd zowel in het Oosten als in het Westen aanvankelijk een gelijkmatige daling van de buitengewoon hoge criminaliteit in 1945 waargenomen.

Vanaf 1952 was er in het Oosten en het Westen een uiteenlopende ontwikkeling merkbaar en die was niet enkel van kwantitatieve aard. Telde men in de sovjetbezettingszone onmiddellijk na de oorlog ongeveer een half miljoen misdaden, dan viel dit cijfer na twee decennia terug en bleef later constant op net iets meer dan 100.000 delicten in het staatsgebied van de DDR. In de Bondsrepubliek groeide de vastgestelde criminaliteit in de loop van de jaren (in golven) aan tot meer dan vier miljoen delicten. De afwijking vertoonde volgens het incidentiecijfer^[1] van misdaden een verhouding van 1 op 10.

De criminaliteit in de DDR was, vooral naar ernst en aard van de meest voorkomende misdaden in vergelijking met deze in de Bondsrepubliek en de Westerse landen, in wezen embryonaal. Terrorisme, gijzelingen, bankovervallen – in het bijzonder gewapende –, valsmunterij, drugsdelicten en vele andere vormen van zware criminaliteit en de zogenaamde “georganiseerde misdaad”, die in de Bondsrepubliek in toenemende mate tot het dagelijkse leven gingen behoren, kwamen in de DDR in het geheel niet of slechts in geringe mate voor. (Waarom zou men geld van niet converteerbare valuta namaken? Sinds het einde van de oorlog gold er in sovjetbezettingszone/DDR ook een strikt verbod op het (illegaal) bezit van vuurwapens; de handel ervan was verboden en werd tegengegaan; ook de drugscriminaliteit kreeg amper voet aan de grond.)

Dat de criminaliteit in de DDR relatief laag lag, was zowel in het Oosten als in het Westen algemeen geweten. Ik bespaar me dus de moeite hier cijfers op te plakken. In een door de UNO gepubliceerde studie werd de DDR gerekend tot een van de tien landen met de laagste criminaliteit.

Van westelijke zijde werd het onloochenbare feit van de lage criminaliteit in de DDR toegegeven. De duidelijk veel hogere criminaliteit in het Westen, ook in de Bondsrepubliek, werd verklaard als “de tol van de vrijheid”. Hiermee werd duidelijk gemaakt dat de lage criminaliteit in de DDR te wijten was aan de hier heersende dictatuur.

Maatschappij en misdaad

Het is duidelijk dat de tegenovergestelde criminaliteitsontwikkelingen in de twee Duitse staten samenvallen met de toenemende tegengestelde maatschappelijke ontwikkelingen: in de Bondsrepubliek werd het kapitalisme heringevoerd – met behulp van veel Amerikaans kapitaal. De Bondsrepubliek werd, in tijden van welvaart en gezien de ontwikkelingen in de DDR, vooruitgeschoven als Westerse etalage van de “sociale markteconomie”. De DDR verzekerde op basis van min of meer reële socialistische productieverhoudingen een hoge mate van werkzekerheid, sociale zekerheid en sociale gerechtigheid voor de breedste lagen van de bevolking – al bij al op relatief bescheiden niveau. Een gevoel van sociale geborgenheid, van onbezorgdheid over de toekomst, ontwikkelde zich. Men maakte zich geen zorgen over werk, dreigende dakloosheid of gezondheidszorg. Dit verregaand zorgeloos leven in de DDR – in ieder geval wat basislevensbehoeften betreft – wordt nu in een kwaad daglicht gesteld en afgedaan als “verzorgingsmentaliteit” in een “verzorgingsstaat”. Daartegenover wordt de ellebogenmaatschappij met slagzinnen over “eigen verantwoordelijkheid”, de hemel in geprezen.

Natuurlijk waren er ook in de DDR toenemende – vooral vanaf de tweede helft van de jaren zeventig – sociale problemen en tegenstellingen en ook toenemende ontevredenheid. Ze manifesteerden zich ook als individuele of intermenselijke conflicten en ze namen de vorm aan van individueel afgestompt anarchistisch protest en uitte zich ook in criminele gedragingen.

Maar de basisstelling dat criminaliteit afhangt van de maatschappelijke omstandigheden werd door het voorbeeld van de DDR overtuigend bewezen.

Toen de DDR ten einde liep en het gerechtelijke en maatschappelijke systeem van de Bondsrepubliek van kracht werd op het grondgebied van de DDR, waren strafrechters en criminologen in Oost en West het erover eens dat de criminaliteit in de zogenaamde nieuwe landen gauw aansluiting zou vinden bij het niveau van de oude deelstaten. Tot de eerste tot dan toe weinig voorkomende criminaliteitsvormen behoorden gewapende roofovervallen op onvoldoende beschermde banken en spaarbanken in het Oosten. Ervaren West-Duitse criminelen speelden hierin een toonaangevende rol. Enkel de drugscriminaliteit kreeg zeer langzaam vaste voet in het Oosten.

Ik leg de nadruk op de maatschappelijke voorwaarden voor de lage criminaliteitscijfers in de DDR omdat in de DDR ook de leiding van de Socialistische Eenheidspartij van Duitsland (SED) verschillende keren officieel bekendmaakte of ten minste de schijn wekte, als zou dit verheugend beeld te danken zijn aan de goede werking van het gerecht en de veiligheidsdiensten. Dit klopte echter ook toen niet. Nergens, ook niet in de DDR, kunnen strafrecht, justitie en politie de criminaliteit een halt toeroepen. Strengere straffen opleggen was ook in de DDR totaal verkeerd. Ik pleit ook nu niet voor een straffetisjisme of strafonverbiddelijkheid. Sinds Cesare Beccaria^[2] weten we dat in de strijd tegen de criminaliteit de strafmaat niet beslissend is. Hij schreef meer dan 200 jaar geleden in zijn onsterfelijk werk *Dei delitti e delle pene* (*Over misdrijven en straffen*): “Niet de gruwelijkheid van de straf, maar wel haar onfeilbaarheid”, geeft de doorslag.^[3] Dit werd met woorden van Lenin in de DDR vertaald als: “beslissend is niet de strafmaat, maar wel haar onafwendbaarheid”^[4]. We komen op het einde nogmaals op dit probleem terug.

Een onderzoek van de jaren zestig bracht aan het licht dat het niveau van de criminaliteitsontwikkeling in de DDR in verregaande mate onafhankelijk was van het straffeniveau. Latere ontwikkelingen hebben dit bevestigd. Er werd steeds weer aangetoond dat bestraffingen en zelfs scherpere bestraffing geen afdoend middel was tegen crimineel recidive (of de zogenaamde criminele asocialiteit).

Voor zover dergelijke onderzoeken op *individuen* afgestemd waren, gaven ze – vereenvoudigd –volgend beeld te zien. Of iemand zich opnieuw aan een strafbaar feit schuldig maakt, hangt, afgezien van andere voorwaarden, minder af van de aard of zelfs van de zwaarte van de *straf*, dan wel van de *persoonlijkheid* van de dader en zijn sociale omgeving, zijn *sociale*

integratie. Een innerlijk standvastige, sociaal geïntegreerde persoonlijkheid zal met de achtergrond van hoge sociale zekerheid over het algemeen geen nieuwe strafbare feiten begaan. Wie echter weinig of in het geheel niet geïntegreerd is, wie niet maatschappijconform (of sociaal aangepast) leeft, zal waarschijnlijk opnieuw strafbare feiten plegen, zelfs wanneer hem een zware straf was opgelegd.

Amnestie voor toekomstige misdrijven...

Ook in de DDR hangt de ontwikkeling van de criminaliteit slechts in beperkte mate af van strafrecht en justitie. Volgend voorval illustreert dat en kan beschouwd worden als een (ongewilde), in tijd beperkte, “laboratoriumtest”. Om hier niet verder te bespreken politieke redenen werd op 17 juli 1987 door een besluit van de Staatsraad van de DDR ter gelegenheid van de 38^e verjaardag van de stichting van de DDR, voor 7 oktober een buitengewoon uitgebreide, haast totale amnestie, in de volste zin van het woord, een *algemene amnestie* afgekondigd. Ons interesseert hier vooral die bijzonderheid dat deze amnestie bijna drie maanden voor dat ze in werking trad, werd bekend gemaakt. Dat is volkomen ongewoon. Onder de amnestie vielen dus niet enkel de al begane en bekende en dus al berechte delicten, maar – of het zo bedoeld was, laten we in het midden – voor een tijdspanne van een kwartaal ook *toekomstige* misdaden. Dit was toch een ongekende vrijbrief voor criminelen.

Friedrich Christian Schröder uit Regensburg verheugde zich er in de West-Duitse beurskrant *Frankfurter Allgemeine Zeitung* van 5 augustus 1987 over dat “dit een juridische blunder was van de DDR, waarvan de gevolgen tot dusverre niet te overzien waren”. Roggemann (Osteuropa-Institut der Freie Universität van Berlijn) schreef ietwat realistischer dat een dergelijke omvangrijke strafvrijstelling enkel in het kader van een maatschappelijke rechtsorde mogelijk is, waarin een voldoende mate aan sociale integratie *bestaat* en ook bereidheid van alle burgers om er aan deel te nemen. “Anders moet een algemene amnestie van een dergelijke omvang tot chaos leiden of mislukken wegens maatschappelijke afwijzing.”^[5] Deze citaten dateren van voor het in werking treden en van voor de voltrekking van de amnestie.

Wat gebeurde er? Kende de criminaliteit een boom? Was er chaos? Neen, in het geheel niet!

Ook in dit kwartaal van de officiële vrijstelling van strafrechtelijke vervolging (tussen 17 juli en 7 oktober) *nam de criminaliteit niet toe*. Moeilijk te geloven toch. De geregistreerde criminaliteit lag in die maanden 2 % lager dan in de vergelijkbare periode van het vorige jaar.

Deze algemene invrijheidsstelling van alle gevangenen bracht voornamelijk economische problemen met zich mee. (Ineens ontbraken de talrijke gevangenen die ingezet werden als arbeidskrachten in de basistakken van de nationale economie). Dit moet hier niet nader toegelicht te worden. Voor de DDR was dit in de winter van 1987/88 nochtans een de grootste problemen. Voor de bevoegde organen van de DDR was de uitvoering van deze amnestie buitengewoon zwaar en verlangde van de verantwoordelijken bijna bovenmenselijke krachten. Bijna 30.000 personen werden binnen een korte tijdsspanne uit de gevangenis ontslagen (zowel degenen die hun straf uitzaten als zij die in voorhechtenis zaten). Een groot aantal van diegenen die niet terug konden keren bij hun families of naar een arbeidscollectief konden gaan, moesten – zoals het wetboek van de DDR voorschreef – (hierover meer op het einde) – een woning en een arbeidsplaats krijgen en dat op een ogenblik dat vele niet-bestrafte burgers op een woning aan het wachten waren. Het komt me vandaag nog als een wonder voor dat het de verantwoordelijken gelukt is, deze wettelijke verplichting *hoe dan ook* tot een goed einde te brengen. Geen ontslagen gevangene bleef zonder arbeid of werd dakloos of werd zo goed en kwaad als het gaat in woonkazernes ondergebracht

Een nog veel groter probleem, waarop we hier in de eerste plaats willen ingaan, betreft echter het *resocialiseren* van de ontslagen gevangenen, opdat ze niet opnieuw strafbare feiten zouden plegen.

Dit probleem was in de DDR in theorie en praktijk algemeen bekend. Minstens sinds de jaren zeventig verzekerde de DDR dat alle personen die uit de gevangenis ontslagen waren een arbeidsplaats en een woning kregen, voor zover zij niet naar *hun* woning of familie konden terugkeren en niet opnieuw konden beginnen werken in *hun* bedrijf. Dat was op internationaal vlak een opmerkelijke en zeldzame prestatie! Een arbeidsplaats en een woning hebben zijn nog geen garantie voor echte sociale herintegratie. Telkens wanneer deze doelstellingen niet bereikt werden, dreigde het gevaar van crimineel recidive.

Hoe ging het met de algemene amnestie op het einde van 1987 en daarna?

Ik moet er op wijzen dat ook deze amnestie, zoals gewoonlijk in de DDR, geen absoluut onvoorwaardelijke amnestie was. Ze werd uitgevaardigd op voorwaarde dat de vrijgelaten gevangene tijdens een *proeftijd van drie jaar* geen misdrijven meer beging.

De amnestiewet bepaalt onder artikel 5: “Wanneer personen aan wie amnestie verleend werd, binnen een termijn van drie jaar wegens een *misdaad met voorbedachten rade tot een gevangenisstraf* veroordeeld worden, moet de niet uitgevoerde straf alsnog voltrokken worden.”

Onder de personen aan wie amnestie verleend werd, bevond zich een groot aantal recidivisten wegens zogenaamde crimineel asociaal gedrag. Bij hen was het gevaar van recidive bijzonder groot. Einde 1990 bedroeg het aandeel van personen aan wie amnestie was verleend en die opnieuw strafbare feiten gepleegd hadden ongeveer 15 tot 20 % – *een geweldig resultaat* – en nog wel in een tijd waarin de DDR al ten einde liep!

Deze ervaringen uit de periode 1987 tot 1990 bevestigen de inzichten waarop de DDR zich al sinds de jaren vijftig en nog intensiever in de jaren zestig baseerde bij de criminaliteitsbestrijding: *preventie* en wel op de sociale preventie van delicten, door het omvormen van de “menselijke verhoudingen”.

Dat stemde overeen met de bekende denkbeelden van Marx en Engels die op hun beurt teruggrepen naar de verlichting en de Franse materialisten. Ze hadden in hun *Heilige Familie* aanbevolen “niet de misdaad op individueel vlak te bestraffen, maar wel de antisociale oorzaken van de criminaliteit uit de weg te ruimen en iedereen te voorzien van de sociale ruimte om zijn leven vorm te geven”.^[6] En Engels had in diezelfde zin in Elberfeld verklaard: “We leggen de bijl aan de *wortel* van de misdaad.”^[7]

Deze inzichten stemmen volledig overeen met de intussen ook op internationaal vlak gangbare en ook in de Bondsrepubliek bekende stellingen. Een goed sociaal beleid is het beste misdaadbeleid!

Zonder de verschillende gebreken en problemen in de DDR over het hoofd te zien, kan terecht gezegd worden: het was vooral de op sociale gerechtigheid gerichte maatschappelijke ontwikkeling van de DDR is die als “goed sociaal beleid” tevens zijn deugdelijkheid als beste misdaadpreventie bewezen heeft.

Daar hoort ook het op criminaliteitspreventie georiënteerde basisprincipe bij van het opheffen van de *isolering* van de individuen (in de eerste plaats ontstaan als gevolg van het kapitalisme) om hen in de gemeenschap en in de (verscheidene) collectieven te *integreren*. Dit bleek criminaliteitspreventief en voorkwam ook recidive. In ieder geval behoort de midden jaren vijftig ontwikkelde en later gedifferentieerd uitgebouwde en in wetten gegoten gedachte van sociale integratie en

herintegratie van criminele personen tot het beste wat de DDR heeft voortgebracht op het gebied van strafrecht en criminaliteitsbestrijding. We komen hierop nog terug.

Nu moeten we echter enkele korte opmerkingen over het strafrecht maken. Het strafrecht van de DDR is tijdens de verschillende periodes van haar bestaan niet gelijk gebleven: het strafrecht was zelfs onderhevig aan belangrijke veranderingen. Daarom moet bij een beoordeling van het strafrecht van de DDR ook *telkens* duidelijk gemaakt worden *welk* DDR-strafrecht bedoeld wordt.

Onmiddellijk na de bevrijding van het Hitleriaans fascisme waren het de geallieerden die de hoogste macht uitoefenden in Duitsland. Zij bepaalden het strafrecht. Toen gold in principe het tot dan geldende strafrecht zoals vastgelegd in het *Reichsstrafgesetzbuches* (RStGB) (Rijksstrafwetboek) van 1871 en verscheidene bijkomende strafwetten. Alle *nazistische* wetten werden afgeschaft; de geallieerde controleraad vaardigde nieuwe wetten uit om de nazimisdadigers te vervolgen en te bestraffen. En verder ook de controlewet 10 en de strafwetten ter bescherming van de bevolking tegen hongersnood en andere dreigende rampen in de naoorlogse periode (bv. Controlewet 50). Dergelijke wetten werden ook door de sovjetbezettingmacht uitgevaardigd (bv. het bevel nr. 160 tegen sabotage), door de deelstaatparlementen in de sovjetbezettingszone en later ook door de Duitse economische commissie en de economische strafverordening. Verder zijn er nog de deelstaatwetten in verband met zwangerschapsonderbreking en de door het parlement van de DDR uitgevaardigde wetten ter bescherming van de vrede en de arbeidskrachten in de nationale economie en ter bescherming van de arbeidskrachten. Wetten tegen de gevolgen van de *eenzijdige West-Duitse munthervorming*, ter bescherming van de binnenlandse handel en de regeling van het betalingsverkeer bleken onontbeerlijk te zijn.

Na de stichting van de DDR was er dringend nood aan een nieuwe wetgeving. Ter vervanging van de nog van kracht zijnde nazistische RJGG-wetten (Jeugdbeschermingswetten) werd in mei 1952 een zeer moderne JGG-wet uitgevaardigd. Datzelfde jaar besprak de regering van de DDR het ontwerp van een socialistisch wetboek: ze was wel zo verstandig dit ontwerp van een uiterst rigide codex *niet* aan het parlement voor te leggen. Het ontwerp inspireerde zich sterk op voorbeelden uit de Sovjet-Unie. In oktober van dat jaar vaardigde men ook de slechtste wet uit die ooit in de DDR werd opgesteld, de VESchG (Volkseigentumsschutzgesetz - Wet ter bescherming van de volkseigendom). Het was een – weliswaar milde – kopie van een sovjetwet van 1947, die volgde op een wet van 1932. Deze sovjet-, en nadien dus ook DDR-wet was gebaseerd op de mechanische inzichten van Stalin: een dief die volkseigendom steelt en afbreuk doet aan de belangen van de nationale economie, is niets minder dan een spion en een verrader, als hij niet al schandelijker is. Hij moet gehaat en uitgespuwd worden.^[8] Als een dief eigendom van het volk steelt en de *economische fundamente*n van het socialisme aanvalt, dan is hij niets minder dan een *contrarevolutionaire misdadiger* tegen de staat. Deze kwalijke VESchG-wet was een van de zwaarste vergissingen op het einde van 1952 en leidde op 17 juni 1953 tot de bekende onlusten.

Deze periode tot midden de jaren vijftig was – ook gezien de hoge criminaliteitsgraad en de moeilijke economische situatie – op het vlak van het strafrecht nog gekenmerkt door een zeer *bestraffende* denkwijze, dus door het valse geloof in de werkzaamheid van strafrecht en bestraffing.

Midden de jaren vijftig, toen de nieuwe maatschappelijke verhoudingen zich al gestabiliseerd hadden en de criminaliteit sterk teruggelopen was, werd er meer vertrouwen gesteld in de “maatschappelijke opvoeding” van de misdadiger, voornamelijk in de arbeidscollectieven. Hiervan getuigen de nieuwe soort straffen die in 1957 werden ingevoerd: openbare berisping en voorwaardelijke veroordeling (dus van *bestrafing zonder vrijheidsberoving*). In de bedrijven richt men conflictcommissies op.

Na de dood van Wilhelm Pieck, de eerste president van de DDR, bevordenden meerdere besluiten van de Staatsraad deze ontwikkeling in de eerste helft van de jaren zestig. Deze als positief te beoordelen periode van het DDR-strafrecht kende haar hoogtepunt in de voorbereiding en het aannemen van een *Duits* socialistisch wetboek (1960). De wetenschap en vooral de strafrechtwetenschap van de DDR had een wezenlijk aandeel in de totstandkoming van dit wetboek; er waren bovendien experts en praktijkmensen van allerlei aard bij betrokken. Het ontwerp werd door het brede publiek druk besproken; met talrijke opmerkingen werd rekening gehouden. Het uiteindelijk tot wet omgevormde wetboek houdt rekening met de in 1966 door de Verenigde Naties aangenomen Conventie voor de Rechten van de Mens. Dat fundamenteel onderdeel werd bijna parallel besproken en door beslissing van het volk aangenomen in overeenstemming met de DDR-wetgeving. Geen enkel ander Duits wetboek is ooit op een dergelijke democratische manier tot stand gekomen.

Deze codex beschouwde ik om gegronde redenen als het *Duitse* socialistische wetboek. De inbreng van Duitse (socialistische) juristen was doorslaggevend. De al in 1953 noodzakelijke correcties van de Wet ter bescherming van de volkseigendom (VESchG) en de wettelijke afschaffing ervan door de Wet ter omvorming van het strafrecht werden vanaf dan omgezet in een principieel nieuwe manier van omgaan met economische criminaliteit en misdaden tegen de socialistische eigendom. Op strafrechtelijk vlak werd het onderscheid tussen de eigendomsdelicten, tegen de socialistische eigendom enerzijds en tegen het privébezit anderzijds, in belangrijke mate gelijkgesteld. Want ook een dief van volkseigendom vergrijpt zich *niet* aan de *economische fundamente*n van het socialisme, maar hij pleegt zoals elke dief “enkel en alleen” inbreuk op de *equivalentierelaties*, dat wil zeggen, hij neemt zonder tegenprestatie.

De strafrechtwetenschap van de DDR oriënteerde zich, anders dan die van de Sovjet-Unie, niet naar Franz von Liszt^[9] met zijn principe dat het belang van de daad zelf uitholt en vervangt door het *dader* strafrechtelijk concept van de voor verbetering vatbare en de niet voor verbetering vatbare misdadigers (bv. politieke tegenstanders). De DDR-wetenschap richtte zich wel naar de gerechtelijke Verlichtingsprincipes en naar Paul Johann Anselm Feuerbach^[10] met zijn klassieke gerechtelijke principes van het *dader* strafrecht en op de strafrechtelijkheid: *nulla poene sine lege* (geen straf zonder wet). Daartoe behoort ook de in de DDR-codex bevatte *decriminalisering* op grond van het materiële begrip van de misdaad: men moet onbelangrijke delicten niet vervolgen als criminele handelingen, maar eerder als misstappen of overtredingen. Deze codex getuigt *überhaupt* van veel decriminalisering, vooral op het gebied van het economische en het seksuele strafrecht, van delicten tegen de openbare orde en van enkele delicten tegen personen.

Op dezelfde, met de internationale trend overeenkomende lijn, lag de geprofileerde *depenalisering*: het afzien van straffen en hun vervanging door maatschappelijke opvoeding en de ontwikkeling van *straffen zonder vrijheidsberoving*. Kort en bondig: men was erin geslaagd een modern wetboek van strafrecht op te stellen, dat ook internationaal erkend werd.

Een gebrek van dit strafwetboek was dat het delict van zwangerschapsonderbreking niet volledig afgeschaft werd. Dit gebeurde pas in 1972. Andere gebreken betroffen de omgang met recidive en de bestraffing van zogenaamde *criminele asocialiteit* (§ 249). De over het algemeen progressief te beoordelen strafrechtontwikkeling in de DDR bleef echter vanaf midden de jaren vijftig vooralsnog tot midden de jaren zeventig volledig werkzaam.

Een taak voor de hele gemeenschap

Drie wetten wijzigden het strafrecht in 1974, 1977 en 1979. Rechtswetenschappers hadden hierin geen inbreng en – zonder enkele positieve factoren zoals milieustrafrecht, over het hoofd te zien – werd de strafrechtelijke repressie, ook tegen recidivisten, versterkt. Pas in de jaren tachtig doken er opnieuw realistische elementen op: er werd opnieuw productieve wetgevende arbeid verricht. Dit kwam tot uiting in de 5. Str. RAG van 1988, zeer laat dus. Deze wetswijziging ontdeed de

bestrafing van recidivisten van haar scherpe kanten en nam de tendens van *decriminalisering* en *depenalisering* opnieuw duidelijk op (bv. het aantal misstappen dat niet tot de criminele handelingen behoorden werd uitgebreid, invoering van het principe van *Antragsdelikten*, die zonder klacht van het slachtoffer niet vervolgd kunnen worden, schadevergoeding in plaats van bestrafing, enz.) In deze periode verschenen ook nieuwe methoden van omgang met “asociale personen” in de vorm van “bijzondere brigades” en van “beschut wonen” met intensieve samenwerking met artsen en psychologen.

De brede betrokkenheid van de gemeenschap in het voorkomen en bestrijding van criminaliteit behoort tot het waardevolste, wat er op dit gebied in de DDR werd verwezenlijkt. Voor zover mij bekend is dit niet te vergelijken met andere vroegere socialistische landen. Volgende wezenlijke grondgedachte drukt de vrijwillig en openhartig uitgesproken bezorgdheid van talloze burgers uit: crimineel wordt een mens, een lid van onze gemeenschap doorgaans niet opeens; over het algemeen zijn er problemen en opvallend gedrag in het spel. Wanneer criminaliteit een maatschappelijk fenomeen is en op een of andere manier voortkomt uit sociale problemen en conflicten, dan moet men de overeenstemmende tegenkrachten niet om het even waar zoeken. Ze zijn in de maatschappij zelf te zoeken, te vinden en te ontwikkelen. De medeverantwoordelijkheid voor de mensen naast u, de bezorgdheid voor hen en de opdracht hen te helpen zijn socialistische, solidaire denk- en gedragsvormen, de consequentie van een gezond collectivisme (waartoe noch nivellering noch onderdrukking van de individualiteit van het individu behoort), door vanzelfsprekende burenhulp.

Dergelijke gedragingen omvatten natuurlijk regelmatig ook elementen van een (normale) maatschappelijke, niet van de overheid uitgaande *sociale controle*, zoals in een hecht gezin de vanzelfsprekende informatie over het eigen dagverloop een controle daarop door het gezin mogelijk maakt, bijvoorbeeld in geval van een ongeluk of een ander voorval.

Ook bij maatschappelijk sociale controle door de medemensen valt op, wanneer iemand niet naar het werk of naar school gaat of komt, wanneer een lid van de naburige familie sinds enige tijd niet meer gezien is, enz. Natuurlijk vertoonde een dergelijke houding ook gebreken: hier en daar was er kleinburgerlijke nieuwsgierigheid, kleinburgerlijke pottenkijkerij, elders was het mogelijk dat een of andere (zoals de voorzitter van een woongemeenschap of een ander collectief) “gendarme allures” vertoonde, enz. Vroeg of laat viel dit wel te corrigeren, wanneer de anderen erover spraken, eventueel ook bevoegde vertrouwenspersonen inschakelden (vakbondsleden, afgevaardigden, de bij iedereen goed bekende wijkagenten, een lid van de volkspolitie of soortgelijke personen).

De vele gemeenschappen, te beginnen met de werkgemeenschap, de woongemeenschappen, de dorpsgemeenschappen, het woonwijkcomité, de conflictcommissies voor orde en zekerheid en vele, vele andere hingen niet zomaar in de lucht. Ze waren op een of andere manier in contact met het maatschappelijke systeem en de respectieve overheidsorganen, te beginnen met de (plaatselijke) volksvertegenwoordiging tot de gemeenteraden en de plaatselijke politiekantoren, het in het woongebied verblijvende hoofd van de volkspolitie.

Natuurlijk heeft deze organisatie van de hele samenleving in samenspel met een strikt meldsysteem en gecontroleerde grenzen ermee te maken dat misdaden doorgaans (anders dan nu) aangegeven en (anders dan nu, met steun van de bevolking) ook zeer dikwijls opgelost konden worden. (De in de DDR populaire televisiereeks *Polizeiruf* levert het bewijs hiervan.) In de DDR lag het oplossingspercentage in grote lijnen hoger dan in het Westen.

Het feit dat de oplossingswaarschijnlijkheid van de misdaden in de DDR vrij hoog was, had een niet te onderschatten preventieve uitwerking in het bestrijden van de criminaliteit. Want overal geldt: de mogelijke onthulling van elke misdaad is uiterst belangrijk in de strijd tegen de criminaliteit. Want de dader (ook wie bijvoorbeeld de verkeersregels overtreedt)

handelt doorgaans in de hoop dat hij niet ontdekt zal worden. De al geciteerde zin van Beccaria, die in de DDR bekend was, omdat Lenin het zo verwoordde: “Niet de hoogte van de straf is beslissend, maar wel haar onvermijdelijkheid.”

Ook nadat men zich schuldig gemaakt heeft aan een strafbaar feit werd er in de DDR veel vertrouwen gesteld in het collectief, ja er werd zelfs veel van verwacht. Collectieven van werknemers (onder bepaalde omstandigheden ook individuele personen) konden de (in de procedure voorziene) borgstelling voor de beschuldigde overnemen en hem zo eventueel behoeden voor een voorlopige hechtenis of een opheffing van een arrestatiebevel mogelijk maken. De overname van een dergelijke borgstelling kon in bepaalde gevallen de doorslag geven voor de uitspraak van een voorwaardelijke veroordeling in plaats van een gevangenisstraf. In andere gevallen waarin een borgstelling niet binnen haalbaar was, kon de voorwaardelijke veroordeling gekoppeld worden aan de verplichting van de veroordeelde tijdens de proeftijd niet eigenmachtig van werkplaats te wisselen (de zogenaamde arbeidsverplichting). In overeenstemming hiermee gold in de DDR ook een grootmoedig systeem van vervroegde voorwaardelijke strafonderbreking. Bijna geen enkele veroordeelde heeft zijn straf uitgezeten. Daarbij mag niet over het hoofd gezien worden dat dit alles niet overal op een ideale manier gerealiseerd werd. Natuurlijk gebeurden er vergissingen en nu en dan was er sprake van bureaucratie.

Ook de regeling van de *re-integratie van ontslagen gevangenen* was *positief* en werd vanaf 1968 in een *wet* gegoten. Aan elke ontslagen gevangene die er zelf niet (meer) over beschikte, een woning en een arbeidsplaats ter beschikking gesteld worden. Dit was lange tijd geen gemakkelijke na te komen verplichting door de grote vraag naar woningen, in het bijzonder voor jonge gezinnen. In feite werd deze verplichting voornamelijk door de lokale instanties vervuld.

Dicht bij de mensen

Afsluitend moet ik kort nog iets zeggen over het DDR-strafprocesrecht. Want in tegenstelling met de andere juridische branches die meestal hoofdzakelijk buiten een gerechtelijke procedure gelden, wordt het strafrecht *enkel in een gerechtelijke procedure* praktisch.

In tegenstelling tot het vroegere strafprocesrecht en tot het strafproces in de Bondsrepubliek was dit in de DDR sinds 1952, ongecompliceerd, overzichtelijk en het stond dicht bij de mensen.

Het gerechtssysteem in de DDR telde drie niveaus: kanton- en districtsrechtbanken en een hooggerechtshof. De ruime meerderheid van strafzaken werd voor de districtsrechtbank afgehandeld. Ongeveer een vierde van de zaken werd overgemaakt aan de *maatschappelijke rechtbanken* of de procedures werden geseponeerd.

De rechtbanken waren bemand met een beroepsrechter en twee lekenrechters, bij uitzondering was enkel de alleensprekende rechter actief. De lekenrechters hadden dezelfde rechten als de beroepsrechters (bv. inzage in de akten en direct vraagrecht). Het gebeurde meer dan eens dat de twee lekenrechters de beroepsrechter wegstemden; bovendien werkten de lekenrechters mee aan andere gerechtelijke beslissingen. De strafprocedure voor de rechtbanken in de DDR was vrij van overdreven vormelijkheid: in de regel vond alles zeer dicht bij de mensen plaats en was alles begrijpelijk voor de mensen in de rechtszaal.

Zware of belangrijke misdrijven werden in eerste instantie voor een kamer van de districtsrechtbank afgehandeld. Deze rechtbank zetelde in dezelfde bezetting als het kantongerecht.

De uitsluitend uit drie beroepsrechters samengestelde kamers van het hooggerechtshof leidden aanvankelijk speciale processen in eerste of laatste instantie. Later bleef dit uit en eind 1987 werd ook formeel een rechtsmiddel tegen oordelen van eerste instantie van het hooggerechtshof ingevoerd.

Van groot belang was dat in de DDR bij de strafrechtelijke procedure ook meebeslist werd over de aanspraken over schadevergoeding (de zogenaamde adhesieprocedure). Dit was niet alleen efficiënt voor procedurele redenen, maar bood ook voordelen voor de benadeelden. Het DDR-rechtssysteem van de DDR was dan ook *slachtoffervriendelijk*.

Het traditionele Duitse *rechtsmiddelsysteem* werd wezenlijk vereenvoudigd. Men kon tegen alle uitspraken in eerste instantie van kanton- en districtsrechtbanken in hoger beroep gaan. De zeer complexe revisieprocedure op basis van alleen maar juridische elementen werd hierbij afgeschaft.

Ook de mogelijkheid om rechtskrachtige foutieve vonnissen bij herzieningsprocedures te corrigeren, werd uitgebreid en in 1959 werd de cassatieprocedure ingevoerd als rechtsmiddel (de zogenaamde eis tot nietigverklaring). De cassatie was ontvankelijk zowel ten gunste van de veroordeelde als ook, beperkt in tijd, ten gunste van de vrijgesprokene. Ook al kwam het recht om een cassatieprocedure in te leiden niet aan de veroordeelde toe, was het praktisch zo dat de *cassatieprocedure* overwegend op grond van voorstellen (verzoekschriften) *ten gunste van* de veroordeelde uitgevoerd werd.

Deze toespraak van Erich Buchholz is overgenomen uit een themanummer van het tijdschrift *Offensiv* dat verslag uitbrengt van een herdenking van het vijftigjarige bestaan van de DDR op 20-21 november 1999: *Auferstanden aus Ruinen – Über das revolutionäre erbe der DDR*.

Erich Buchholz (°1927) was lange tijd hoogleraar strafrecht aan de Humboldtuniversiteit in Berlijn. Hij bekleedde verschillende functies aan de universiteit. Zo was hij decaan en was hij voorzitter van het adviescollege dat voor de juridische vorming in de DDR verantwoordelijk was. In zijn functie als strafrechtjurist nam hij aan veel bijeenkomsten en conferenties deel – deels van wetenschappelijke aard, deels in opdracht van de regering of van de Verenigde Naties.

Noten

[1] Incidentiecijfer: het aantal criminele feiten in verhouding tot het bevolkingsaantal.

[2] Cesare Beccaria (1738 - 1794) was een Italiaanse filosoof en politicus van de Verlichting en had een grote invloed op het denken over het strafrecht.

[3] Cesare Beccaria, *Traité des délits et des peines*, [1764], Brière et Brissot-Thivars, Parijs, 1822, p. 155. Een uit het Italiaans vertaalde, uitgave verzorgd door A. Philadelphie, 1766, is toegankelijk op <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k722682>. De Italiaanse versie is te lezen op http://it.wikisource.org/wiki/Dei_delitti_e_delle_pene.

[4] V.I. Lenin, “Notes de circonstance” in *Œuvres*, Deel 4, p. 414.

[5] *Neue Juristische Wochenschrift*, 88, p. 27.

[6] Marx, Engels, *La sainte famille*, Éditions sociales, 1972, p. 158. [Eigen vertaling]

[7] Engels, *Speeches in Elberfeld I*. [<http://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/02/15.htm>]

[8] J. Stalin, “The Economic Situation of the Soviet Union and the Policy of the Party”, 1926, *Works*, Deel 8, p. 148.

[9] Franz von Liszt ([1851-1919](#)), professor strafrecht en volkerenrecht.

[10] Paul Johann Anselm von Feuerbach (1775 -1833) wordt beschouwd als de grondlegger van moderne Duitse strafrecht.